

ΣΥΝΑΞΗ

ΒΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΣΠΕΔΗΣ ΓΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

ΤΕΥΧΟΣ 162 ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 2022 9,00€

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ	3
ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΚΛΗΡΗΣ	
Θεολογίες τῆς μετα-εκκοσμίκευσης	5
π. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΚΑΝΑΣ	
Ἄναζητώντας θέση μέσα στὸν χρόνο: ἡ περίπτωση τῶν χριστιανῶν	12
π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΣ	
Ὑποταγή	19
ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗΣ	
Ἡ θρησκεία στὴ θεωρία τῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία ἀπέναντι στὶς προκλήσεις τῆς μετα-κοσμικῆς ἐποχῆς	26
ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΕΝΤΗΣ	
Ἐνα σύντομο σχόλιο στὸ φαινόμενο τῆς «μετα-εκκοσμίκευσης»	34
ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ	
Δημόσιος χώρος καὶ Μέσα Κοινωνικῆς Δικτύωσης	42
ΒΑΣΙΛΗΣ ΕΥΔΙΑΣ	
Τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ	49
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΖΙΑΚΑ	
Θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση καὶ μετα-εκκοσμίκευση	57

Συζήτηση ἐνὸς κειμένου

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗΣ	
«Ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»: Ἐνα τολμηρὸ κείμενο γιὰ τὸ κοινωνικὸ ἦθος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας	65
π. ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΡΥΣΑΥΓΗΣ	
Ὁρθοδοξία καὶ σύγχρονες προκλήσεις μὲ βάση τὸ ἐπίσημο κείμενο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὸ κοινωνικὸ ἦθος	68
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ	
Ὁ ἀναδυόμενος «Ὁρθόδοξος κοσμοπολιτισμός»	75

ΘΑΝΑΣΗΣ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Για μιὰ μαρτυρία προφητική, ἀπελευθερωτική καὶ ἔμπρακτη	82
ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ	
Ἡ τριαδικὴ θεολογία τοῦ π. Μπόρις Μπομπρίνσκοῦ	87
Διάλογος μὲ τοὺς ἀναγνώστες	101
Τὸ Βιβλίο	102
Οἱ συνεργάτες τοῦ 162ου τεύχους	110

Ἐξώφυλλο: Μελίτα Ἀντωνιάδου (Ἀθήνα).

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΕΛΛΑΣ †

Διατελέσαντες ἀρχισυντάκτες: Π. Νέλλας (1982-Μάρτιος 1986), Σ. Γουινελάς (1986-1997)

Ἴδιοκτῆτης καὶ ἐκδότης: «ΣΥΝΑΞΗ Α.Μ.Κ.Ε.»

Υπεύθυνος κατὰ νόμον: Κωνσταντῖνος Νέλλας

Ἀρχισυντάκτης, ὑπεύθυνος ὕλης: Θανάσης Ν. Παπαθανασίου

Συντακτικὴ Ἐπιτροπή: Ἀπόστολος Ἀποστολίδης, π. Βασίλειος Ἀργυριάδης, π. Βασίλειος Θερμός, π. Ἀλέξανδρος Κარიώτογλου, Φανή Κουτσοβίτη, Γιάννης Λάππας, Νίκος Μανωλόπουλος, Δημήτρης Μόσχος, Πάνος Νικολόπουλος, Ἰωάννης Κ. Παπαδόπουλος, Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, π. Ἀντώνιος Πινακούλας, Ζωὴ Πλιάκου, Διονύσης Σκλήρης, Γιώργος Στάθης, Παναγιώτης Ὑφαντῆς.

Υπεύθυνος Γραφείου: Νίκος Μανωλόπουλος. Στοιχειοθεσία-Σελιδοποίηση: «Φοινίκη», Χρυσανθέμων 102, 141 22 Ν. Ἡράκλειο. Μοντάζ - Ἐκτύπωση: Γραφικὲς Τέχνες Γιωτάκου Ε.Ε., 140 γλμ. Ἀθηνῶν-Λαμίας, 144 52 Μεταμόρφωση. Φροντίδα ἐκδόσης - Κεντρικὴ διάθεση: «Ἄρμός», Μαυροκορδάτου 11, 106 78 Ἀθήνα, τηλ.: 210.3304196 - 3830604, fax: 210. 3819439. Τεύχος 162. Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 2022. ISSN: 1108-1007.

ΚΩΔΙΚΟΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: 213353. - Συδρομὲς γιὰ ἓνα χρόνο (4 τεύχη): Ἑλλάδα 34,00 ε. Φοιτητικὴ 24,00 ε. Ἴ. Μονῶν, Ναῶν, Σχολείων, Ἰδρυμάτων κλπ. 45,00 ε. Κύπρου, Εὐρώπης 56,00 ε ἢ τὸ ἀντίστοιχο. Ἀμερικῆς, Αὐστραλίας κ.λπ. 80 \$ ΗΠΑ ἢ τὸ ἀντίστοιχο. Οἱ συνδρομὲς μποροῦν νὰ ἀποστέλλονται μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὰ γραφεῖα τοῦ περιοδικοῦ ἢ νὰ κατατίθενται στοὺς τραπεζικοὺς λογαριασμοὺς: EUROBANK, IBAN GR60 0260 3280 0009 1020 1043 569. SWIFT CODE: ERBKGRAA - ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ, IBAN: GR11 0172 0130 0050 1309 2028 634. SWIFT CODE: PIRBGRAA (Δικαιούχος: ΣΥΝΑΞΗ ΑΣΤΙΚΗ ΜΗ ΚΕΡΑΟΣΚΟΠΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ) ἢ μέσω PayPal (κυρίως γιὰ τοὺς συνδρομητὲς ἀπὸ τὸ ἐξωτερικό). Σὲ περίπτωση κατάθεσης στὴν τράπεζα ἢ ἀποστολῆς χρημάτων μέσω PayPal, πρέπει ὀπωσδήποτε νὰ μᾶς ἀποσταλεῖ ἢ σχετικὴ ἀπόδειξη, εἴτε ταχυδρομικὰ εἴτε μὲ mail στὸ period.synaxi@gmail.com. Ἀνάτυπα δὲν γίνονται. Οἱ συνεργάτες ἔχουν τὴν εὐθύνη τῶν ἀποφεῶν τους.

Ἀχακιῶν 52, Ἐμπορικὸ Κέντρο Πολυδρόσου, 151 25 Μαρούσι, τηλ: 210.8049396
www.synaxi.gr period.synaxi@gmail.com facebook: Σύναξη Περιοδικό

‘Ο αναδυόμενος «‘Ορθόδοξος κοσμοπολιτισμός»

Τὸ νέο ἐπίσημο κείμενο γιὰ τὸ κοινωνικὸ ἦθος
τῆς ‘Ορθόδοξης ‘Εκκλησίας καὶ ἡ σημασία του

1. Νέα βήματα γιὰ τὴν κοινωνικὴ παρουσία τῆς ‘Ορθοδοξίας

Ἡ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΣΗΜΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ γιὰ τὸ κοινωνικὸ ἦθος τῆς ‘Ορθόδοξης ‘Εκκλησίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τὸν Μάρτιο τοῦ 2020 δὲν ἔτυχε ἴσως τῆς δέουσας προσοχῆς στὴν Ἑλλάδα ἐξ αἰτίας τῆς ἀρχῆς τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ καὶ δὲν σχολιάσθηκε ἀνάλογα σὲ εὐρύτερη κλίμακα. Ἐν τούτοις, δὲν πέρασε ἀπαρατήρητο σὲ ἐκκλησιαστικούς, θεολογικούς καὶ ἄλλους κύκλους, μάλιστα δὲ σὲ διαχριστιανικὸ ἐπίπεδο. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο ὅτι πολὺ σύντομα ἔχουν ἤδη γίνεи ἐκτενῆ ἀφιερῶματα στὸ κείμενο αὐτὸ διεθνῶς¹. Ἀναμφίβολα, πρόκειται γιὰ σημαντικό βῆμα σχετικὰ μὲ τὴν κοινωνικὴ παρουσία τῆς ‘Ορθόδοξης ‘Εκκλησίας, τὸ ὁποῖο θὰ συζητηθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ ἐπόμενα χρόνια. Κάτι τέτοιο, ἄλλωστε, ἔχει ἤδη γίνεи μὲ τὸ ἀντίστοιχο κείμενο τῆς Ρωσικῆς ‘Ορθόδοξης ‘Εκκλησίας τοῦ 2000. Τὸ νέο αὐτὸ κείμενο ἔχει ἰδιαίτερη ἀξία καὶ μεγάλη σημασία σὲ πολλὰ ἐπίπεδα, ὀρισμένες πτυχῆς τῶν ὁποίων θὰ προσπαθῶ νὰ ἐπισημάνω στὴ συνέχεια.

Ἀρχικά, ἡ σημασία τοῦ ἐν λόγω κειμένου ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι συστηματοποιεῖται γιὰ ἀκόμη μιὰ φορὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἡ ‘Ορθόδοξη προσέγγιση σὲ κοινωνικὰ θέματα. Τὸ ἴδιο εἶχε κάνει καὶ ἡ Ρωσικὴ πλευρὰ μὲ τὸ δικὸ της κείμενο παλαιότερα. Ἐν τούτοις, κάτι τέτοιο δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται αὐτονόητο. Ἡ ‘Ορθόδοξη ‘Εκκλησία δὲν μᾶς εἶχε συνηθίσει στὸ παρελθὸν σὲ τέτοια κείμενα καὶ ἔδειχνε γενικὰ νὰ εἶναι ἀλλεργικὴ σὲ ἀνάλογες προσπάθειες, οἱ δύο δὲ αὐτὲς περιπτώσεις φαίνονται μᾶλλον ὡς ἐξαιρέσεις ἀπὸ τὸν κανόνα αὐτόν. Τὸ ἐρώτημα εἶναι γιὰτί δημιουργήθηκε ἡ παράδοση αὐτὴ καὶ τί ἀκριβῶς ὀδήγησε στὴ διαμόρφωσή της. Βεβαίως, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἱστορία ὅτι ἡ ‘Ορθόδοξη ‘Εκκλησία δὲν εἶχε συστηματοποιήσει, κωδικοποιήσει καὶ ἐκλογικεύσει τὰ

1. Βλ. τὰ περιοδικὰ *Istina* 65.4 (2020), *Religion und Gesellschaft in Ost und West* 48.11 (2020), *Ecumenical Trends* 49.5 (2020), *Studies in Christian Ethics* 35.2 (2022), *Review of Ecumenical Studies* 13.1 (2021), *Theology Today* 78.4 (2022). Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ πρώτη ἐκτενῆς μονογραφία στὰ Γερμανικά (ἀπὸ τὸν Dietmar Schon), ἡ ὁποία τὸ ἀναλύει λεπτομερῶς.

στοιχεία της παράδοσής της (ἀπὸ τὴ θεολογία της μέχρι τοὺς κανόνες της) στὸν βαθμὸ πὺ τὸ ἔκαναν ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία καὶ γενικότερα ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς. Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν ἔβαλε ποτὲ σὲ κάποια τάξη τὴν παράδοσή της, ἀλλὰ ἀπλῶς ὅτι προτιμοῦσε νὰ ἀφήνει διάφορα θέματα ἀνοικτὰ καὶ νὰ μὴν δίνει συνήθως αὐστηρὰ καθορισμένες, ὀριστικὲς καὶ ἀπόλυτες ἀπαντήσεις – μὲ βάση, ἄλλωστε, καὶ τὸν ἰσχυρὸ ἀποφατικὸ προσανατολισμὸ της. Τὸ γεγονός ὅμως αὐτὸ ὀδήγησε σὲ πολλὲς παρανοήσεις καὶ ἰδεολογικοποιήσεις ἰδίως κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα, ἡ δὲ ἀνωτέρω τακτικὴ σχετίσθηκε μὲ κάποια ὑποτιθέμενη γνήσια «οὐσία» τῆς Ὁρθοδοξίας σὲ κύρια ἀντίθεση μὲ τὸν Δυτικὸ Χριστιανισμὸ. Γιὰ παράδειγμα, ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία διακρίνεται βασικὰ ἀπὸ ἓνα ἦθος ἐλευθερίας, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ Δύση ἀπὸ μιὰ νομικιστικὴ καὶ καταπιεστικὴ ἠθικὴ. Δοθέντος δὲ ὅτι ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς εἶχε πρὸ πολλοῦ συστηματοποιήσει τὴν κοινωνικὴ του διδασκαλία, θεωρήθηκε ἐπίσης ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει ἓναν τελείως διαφορετικὸ δρόμο στὰ θέματα αὐτὰ καὶ νὰ διαφοροποιηθεῖ ἀπὸ τὴ Δύση ἀνάλογα. Ὅμως ἡ δημοσίευση τῶν προαναφερθέντων ἐπισήμων Ὁρθοδόξων κειμένων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ προσέγγιση αὐτὴ, ἡ ὁποία συνδυάζει ἀντιδυτικισμὸ καὶ παραδοσιαρχία, εἶναι ἐσφαλμένη. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ μὴ Ὁρθόδοξο σὲ μιὰ ἐνδεχόμενη συστηματοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀπόψεων τῆς Ὁρθοδοξίας, ἡ ὁποία κρίνεται ἀπολύτως νόμιμη καὶ ἀναγκαία. Τὸ γεγονός ὅτι στὸν τίτλο τοῦ νέου κειμένου ὑπάρχει ἡ ἔκφραση «κοινωνικὸ ἦθος» ἀποτελεῖ ὑπενθύμιση τῶν ἰδιαιτεροτήτων τῆς Ὁρθοδοξίας ἀναφορικὰ μὲ τὰ κοινωνικὰ θέματα, χωρὶς ὅμως τὶς παραπάνω ἀντιδυτικὲς καὶ παραδοσιαρχικὲς τάσεις. Στὴν Πανορθόδοξο Σύνοδο τοῦ 2016 στὴν Κρήτη εἶχε γίνει μιὰ πρώτη ἀλλὰ περιορισμένη προσπάθεια γιὰ κάτι τέτοιο, μάλιστα δὲ εἶχε τονισθεῖ ἡ ἀνάγκη νὰ ἀσχοληθεῖ ἡ Ὁρθοδοξία συστηματικότερα μὲ τὰ θέματα αὐτὰ στὸ μέλλον. Αὐτὸ κρίθηκε ἀπολύτως ἀναγκαῖο ὄχι μόνο γιὰ ἐσωτερικοὺς ποιμαντικοὺς λόγους σχετικὰ μὲ τὸ Ὁρθόδοξο πλήρωμα, ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλους ὅσους ἀνὰ τὸν κόσμον θὰ ἠθελαν νὰ πληροφορηθοῦν μὲ ἔγκυρο τρόπο γιὰ τὶς Ὁρθόδοξες ἀπόψεις πάνω σὲ κοινωνικὰ θέματα. Οἱ λόγοι λοιπὸν πὺ ὀδήγησαν στὴ μέχρι πρόσφατα ἔλλειψη μιᾶς ἐπίσημης Ὁρθόδοξης συστηματικῆς τοποθέτησης πάνω σὲ κοινωνικὰ θέματα δὲν εἶναι ἐγγενεῖς, ἀλλὰ κυρίως ἱστορικοί, σχετίζονται δὲ πρωτίστως μὲ τὶς εἰδικὲς κοινωνικο-πολιτικὲς συνθήκες ἀνέλιξης καὶ διαμόρφωσης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας σὲ ποικίλα περιβάλλοντα. Ἐπομένως, δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μὲ κάποια διήθεν ἀκραιφνὴ «οὐσία» τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐνῶ θὰ πρέπει φυσιολογικὰ νὰ ἀναμένονται καὶ ἄλλα τέτοια ἐπίσημα κείμενα στὸ μέλλον.

Ἐπιπλέον, τὸ ἐν λόγω κείμενο δείχνει ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία δὲν εἶναι μιὰ κυρίως ἐξωκοσμικὴ χριστιανικὴ παράδοση, προσανατολισμένη στὸν μεγαλύτερο βαθμὸ στὸ ὑπερβατικὸ μὲ παράλληλη παραμέληση τῶν ἐπιγείων πραγμάτων. Ἀντιθέτως, ἡ σχέση της μὲ τὸν κόσμον παραμένει κεντρικῆς σημασίας καὶ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία. Βεβαίως, δὲν πρέπει νὰ λησμο-

νεϊται ὅτι οἱ ἐξωκοσμικὲς τάσεις καὶ στάσεις διακρίνουν ἱστορικὰ σὲ μεγάλο βαθμὸ τὸν Ὁρθόδοξο Χριστιανισμό (π.χ. σὲ μοναστικά περιβάλλοντα στὸ Βυζάντιο καὶ ἀργότερα) καὶ ὀφείλονται σὲ διάφορα αἷτια (π.χ. στὸν ὑπερτονισμό μυστικιστικῶν καὶ ἐσχατολογικῶν τάσεων), ἔχουν δὲ δώσει ἀφορμὴ γιὰ πολλὲς κριτικὲς, ὅχι μόνον ἀπὸ Ρωμαιοκαθολικούς (π.χ. Gerhard Podskalsky) καὶ Προτεστάντες (π.χ. Adolf von Harnack), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Ὁρθοδόξους (π.χ. τὸν θεολόγο καὶ κοινωνιολόγο Δημοσθένη Σαβράμη). Ἐπίσης, ἡ προαναφερθεῖσα ἔλλειψη μᾶς ἐπίσημης Ὁρθόδοξης συστηματικῆς προσέγγισης σὲ κοινωνικὰ θέματα θεωρήθηκε ὅτι ὀφειλόταν πρωτίστως σὲ τέτοιους προσανατολισμούς. Στὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνονται καθαρὰ οἱ διαφορὲς πού ὑπάρχουν μὲ τὸν Δυτικὸ Χριστιανισμό, ὁ ὁποῖος παρουσίασε στὴν ἱστορία του μεγαλύτερη κατάφαση τοῦ κόσμου σὲ ποικίλα ἐπίπεδα, ἀσχέτως ἂν αὐτὸ κατέληξε πολλὲς φορὲς σὲ ἐκκοσμικευτικὲς τάσεις ποικίλης ὑφῆς. Βεβαίως, καὶ πάλι οἱ διαφορὲς αὐτὲς δὲν εἶναι ἐγγενεῖς, ἀλλὰ ὀφείλονται στὶς διαφορετικὲς συνθήκες στὶς ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν οἱ ἐκάστοτε χριστιανικὲς Ἐκκλησίες (π.χ. ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνάδυση τῆς αἴσθησης τῆς ἱστορικότητος, τῆς χρονικότητος καὶ τῆς ὑπεύθυνης ἀτομικότητος τοῦ ἀνθρώπου). Στὴ Δύση, γιὰ παράδειγμα, εἶχαμε πολὺ πιὸ ἔντονη ἀνάδυση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων κατὰ τοὺς Νέους Χρόνους καὶ μεγαλύτερες προκλήσεις γιὰ τὶς ἐκεῖ Ἐκκλησίες, γεγονός πού ὀδήγησε στὴ συστηματικὴ ἐνασχόληση μὲ τὰ θέματα αὐτὰ γιὰ μεγάλο διάστημα (πρβλ. τὴ μακρὰ παράδοση τῶν «κοινωνικῶν ἐγκυκλίων» στὴ Ρωμαιοκαθολικὴ Ἐκκλησία, ἀρχῆς γενομένης τὸ 1891 μὲ τὴν «*Regum Novarum*» τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ 13ου). Ἡ Ὁρθοδοξία, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, βρῆκε διέξοδο στὴν κατάφαση τοῦ κόσμου διὰ μέσου τῆς ἐθνικοποίησής της ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. μέχρι σήμερα, γεγονός πού δημιούργησε πλεῖστα ὅσα προβλήματα γιὰ τὴν πανορθόδοξη ἐνότητα. Σὲ κάθε περίπτωση, τὸ νέο κείμενο ἀναδεικνύει ἕναν ἄλλο τρόπο Ὁρθόδοξης προσέγγισης καὶ κατάφασης τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν ἐνισχύει μόνον τὴν κοινωνικὴ εἰκόνα τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ πολὺ γόνιμος στὸ μέλλον.

2. Ἐξέλιξη καὶ ἀναδιαμόρφωση τοῦ κοινωνικοῦ ἥθους τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας

Πέρα τούτου, τὸ κείμενο αὐτὸ δείχνει μὲ ἐμφανῆ τρόπο ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία δὲν παραμένει στάσιμη καὶ ἀδρανής, ἀλλὰ ὅτι ἐξελίσσεται συνεχῶς καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ τοποθετηθεῖ ἀπέναντι στὶς σύγχρονες προκλήσεις. Ἡ ἐντύπωση γιὰ τὴν στασιμότητα τῆς Ὁρθοδοξίας εἶναι πολὺ παλαιά, ἔδωσε δὲ ἀφορμὴ γιὰ πολλὲς κριτικὲς στὸ παρελθόν, ἰδίως ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ ὅλο θέμα σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴν ἔμφαση στὴ διατήρηση τῆς αὐθεντικῆς χριστιανικῆς παράδοσης, τὴν ὁποία ἀνεκαθεν τόνιζε ἡ Ὁρθοδοξία. Ἀλλὰ ἡ ὅλη αὐτὴ στάση μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει εὐκόλα σὲ παραδοσιαρχικὲς τάσεις καὶ σὲ ὑπερτίμηση τοῦ παρελθόντος

σὲ σχέση με τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, φαινόμενα πού παρατηροῦνται συχνότατα στὴν ἱστορία τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀκόμη δὲ καὶ στίς μέρες μας. Ἀντιθέτως, τὸ νέο κείμενο δὲν καταφεύγει στὴν εὐκολὴ λύση ἑνὸς ἐξιδανικευμένου Ὁρθοδόξου παρελθόντος, ἀλλὰ τολμᾷ νὰ ἀσκήσει αὐτοκριτικὴ καὶ δὲν κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς ἀϋθεντίες τοῦ παρελθόντος (π.χ. τῶν Συνόδων καὶ Πατέρων). Βεβαίως, εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀσκησαν ὀξεία κοινωνικὴ κριτικὴ καὶ εἶχαν ἀνάλογες εὐαισθησίες, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ σήμερα στὴν ἐποχὴ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν κινήματων, τῶν ἀπαιτήσεων παντὸς εἶδους ὁμάδων καὶ ἀτόμων καὶ τοῦ γενικευμένου καὶ ἐν πολλοῖς ἀκράτου «δικαιωματισμοῦ», καθὼς καὶ τῆς παγκοσμιοποίησης. Μὲ ὄλο τὸν δέοντα σεβασμὸ λοιπὸν πρὸς τὴν παράδοση, τὸ κείμενο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ ἀνοίξει νέους δρόμους καὶ νὰ ἐκφράσει ἀπόψεις καὶ προοπτικὲς πού ταιριάζουν στὸ κλίμα τῆς παρούσας ἐποχῆς, χωρὶς ἀρνητικὲς ἢ ἐκδικητικὲς στάσεις ἀπέναντι στὸν σύγχρονο καὶ δὴ ἐν πολλοῖς ἐκκοσμικευμένο κόσμο. Τοιοῦτοτρόπως, δὲν φοβᾶται νὰ θίξει μὲ νηφάλιο τρόπο θέματα πού θεωροῦνταν ἀνέκαθεν ταμποῦ στὴν Ὁρθοδοξία, ὅπως αὐτὰ γιὰ τὶς ἔμφυλες σχέσεις καὶ τὴ σεξουαλικότητα, καὶ νὰ προτείνει προσεκτικὲς ἀναθεωρήσεις παλαιότερων ἐπικρατουσῶν ἀπόψεων, ἐπιχειρώντας ἔτσι ἀνοίγματα. Βεβαίως, κάτι τέτοιο ἐνδέχεται νὰ δημιουργήσει ἀντιδράσεις καὶ διαφωνίες, πράγμα πού ἔχει ἤδη γίνεῖ ἀπὸ Ὁρθοδόξους συντηρητικὸς κύκλους. Ἀλλὰ τὸ ἐν λόγῳ κείμενο θέλει νὰ προχωρήσει τὸν Ὁρθόδοξο στοχασμὸ περαιτέρω καὶ ἔτσι ἐκφράζει μίαν νέα θεολογικὴ γενιά, ἢ ὁποία δὲν καθορίζεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο ἀπὸ τὸ ἔνδοξο Ὁρθόδοξο παρελθόν, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἀρθρώσει ἕνα σύγχρονο κοινωνικὸ ἦθος. Σὲ γενικὲς γραμμὲς, τὸ κείμενο αὐτὸ ἐπιχειρεῖ νὰ καταστήσει τὴν Ὁρθοδοξία περισσότερο συμβατὴ μὲ τὴ νεωτερικότητα, παράλληλα δὲ νὰ τὴν ἐντάξει στὸ σύγχρονο μετανεωτερικὸ πλαίσιο. Πρόκειται γιὰ χώρους, στοὺς ὁποίους ἡ Ὁρθοδοξία παρουσίαζε γιὰ ἱστορικοὺς λόγους πολλὲς ἐλλείψεις σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸν Δυτικὸ Χριστιανισμό. Ἄς σημειωθεῖ δὲ ἐδῶ ὅτι ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία στὸν Δυτικὸ Χριστιανισμό δὲν εἶναι μόνο πιὸ ἀνεπτυγμένη, ἀλλὰ ἔχει ἕνα δικό της εὐρὸ φιλοσοφικὸ καὶ πολιτικο-κοινωνικὸ ὑπόβαθρο, πράγμα πού δείχνει σὲ ποιοῦ βαθμὸ ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς ἔχει συσχετισθεῖ δημιουργικὰ μὲ τὶς νεωτερικὲς ἐξελίξεις. Βεβαίως, κάτι τέτοιο δὲν παρατηρεῖται ἀκόμη στὰ ἀντίστοιχα Ὁρθόδοξα κείμενα. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα βήματα πού ἔχουν ἤδη γίνεῖ εἶναι ἐλπιδοφόρα καὶ προοιωνίζονται σημαντικὲς μελλοντικὲς ἐξελίξεις.

Ἐνα ἐπίσης σημεῖο πού χρειάζεται νὰ ἐπισημανθεῖ σχετικὰ μὲ τὸ νέο κείμενο ἀφορᾷ τὴ συντακτικὴ του ἐπιτροπὴ, ἢ ὁποία στὴν πλειονότητά της προέρχεται ἀπὸ Ὁρθοδόξους πού ἀνδρώθηκαν στὸν εὐρύτερο ἀγγλοσαξονικὸ κόσμο, μάλιστα δὲ καὶ ἀπὸ ἄτομα πού ἔχουν μεταστραφεῖ στὴν Ὁρθοδοξία. Βεβαίως, στὴν ὅλη προσπάθεια συμμετείχαν συμβουλευτικὰ κληρικοὶ καὶ λαϊκοὶ ἀπὸ τὶς ἀνὰ τὸν κόσμο μητροπόλεις, ἐπισκοπὲς καὶ κοινότητες τοῦ Οἴκουμηνικοῦ Θρόνου καθὼς καὶ ἡ Σύνοδος του, τῆς ὁποῖ-

ας την ἔγκριση ἀπολαμβάνει τὸ ἐν λόγῳ κείμενο. Ὁ διεθνῆς καὶ ἀνοικτός του χαρακτήρας παραμένει λοιπὸν ἐμφανῆς, ὅπως στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς Ὁρθοδοξίας, γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς περιθωριοποίησης καὶ τοῦ ἀπομονωτισμοῦ της καθὼς γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐξωστρέφειάς της. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι βασικὰ δημιουργία τῆς λεγόμενης «Ὁρθόδοξης διασποράς», ἡ ὁποία ἐκφράζει ἐν πολλοῖς τὴν Ὁρθόδοξη οἰκουμενικότητα καὶ φαίνεται ὅτι ἀναλαμβάνει πρωτεύοντα ρόλο σὲ νέες καὶ πρωτοποριακὲς προσπάθειες. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐσφαλμένο νὰ γίνῃ λόγος ἐδῶ γιὰ ἕναν ἀναδυόμενο «Ὁρθόδοξο κοσμοπολιτισμὸ» ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ἐπικαιροποίησης τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τῆς οἰκουμενικότητάς της στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης διὰ μέσου τῆς στενότερης συνάφειάς της μὲ τὸ σύγχρονο διεθνὲς γίγνεσθαι. Ἐχοντας μεγαλώσει καὶ ἀνδρωθεῖ μέσα στὸν πλουραλιστικὸ, φιλελεύθερο καὶ ἀνοικτὸ Δυτικὸ κόσμο, τὰ μέλη τῆς ἀνωτέρω ἐπιτροπῆς εἶχαν διαπιστώσει τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη νὰ ἀρθρωθεῖ καὶ νὰ παρουσιασθεῖ μὲ συστηματικότερο καὶ ἐπίσημο τρόπο ἡ Ὁρθόδοξη ἀντίληψη γιὰ τὰ πιεστικὰ κοινωνικὰ ζητήματα τοῦ παρόντος. Τοιοῦτοτρόπως, δὲν δίστασαν νὰ λάβουν σχετικὲς πρωτοβουλίες καὶ νὰ προχωρήσουν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴ διαμόρφωση τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου. Στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ μία νέα γενιὰ Ὁρθοδόξων κληρικῶν, θεολόγων καὶ στοχαστῶν, ἡ ὁποία σταδιακὰ ἀναδύθηκε μετὰ τὸ 1989 μὲ διάφορες μορφές καὶ σήμερα παίζει ἐν πολλοῖς πρωτεύοντα ρόλο διεθνῶς μὲ σκοπὸ νὰ ἀναμορφώσει τὸν δημόσιο λόγο καὶ τὴν ἀντίστοιχη παρουσία τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ νέα αὐτὴ δυναμικὴ, τῆς ὁποίας προῖόν εἶναι τὸ ἐν λόγῳ κείμενο, ἀναδεικνύει τὸν σαφῆ ρόλο τῆς Ὁρθόδοξης διασποράς στὶς μελλοντικὲς ἐξελίξεις γιὰ τὸν Ὁρθόδοξο κόσμο γενικὰ. Τὸ ἐρώτημα πὺ παραμένει εἶναι κατὰ πόσον θὰ μπορέσει νὰ ὑπάρξει σύγκλιση μὲ τίς ἀντίστοιχες ἢ ἄλλες προσπάθειες ἀπὸ τίς ἱστορικὲς κοιτίδες τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου στὴν Ἀνατολικὴ καὶ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη. Γεγονὸς εἶναι, πάντως, ὅτι ὑπάρχουν πολλὲς τάσεις μέσα στὸν Ὁρθόδοξο κόσμο σήμερα γενικῶς, τόσο ἀνανεωτικὲς ὅσο καὶ ὑπὲρ μᾶς νέας ἰσχυρῆς προσήλωσης στὴν παράδοση. Τοιοῦτοτρόπως, τίθεται τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον μποροῦν νὰ συνυπάρξουν καὶ νὰ ἀντιδράσουν μεταξύ τους δημιουργικὰ ὅλες αὐτὲς οἱ ἑτερόκλητες τάσεις, πρῶτα πὺ δὲν εἶναι φυσικὰ ἄμεσα ἐφικτὸ καὶ εὐκόλο.

3. Συντηρητικὲς καὶ φιλελεύθερες τάσεις στὴ σύγχρονη Ὁρθοδοξία

Τὸ τελευταῖο θέμα πὺ χρειάζεται νὰ συζητηθεῖ στὴν παροῦσα συνάφεια ἀφορᾷ στὶς σχέσεις αὐτοῦ τοῦ νέου κοινωνικοῦ κειμένου μὲ τὸ προαναφερθὲν ἀντίστοιχο τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας. Κάτι τέτοιο εἶναι ἀναπόφευκτο, δεδομένου ὅτι πρόκειται γιὰ δύο ἐπίσημα κείμενα πὺ συστηματοποιοῦν τὴν Ὁρθόδοξη στάση ἀπέναντι σὲ κοινωνικὰ ζητήματα. Μεταξὺ τῶν δύο κειμένων ὑπάρχουν ἀρχικὰ μορφολογικὲς διαφορές, δεδομένου ὅτι τὸ Ρωσικὸ εἶναι σαφῶς ἐκτενέστερο. Ἀναμφίβολα ὑπάρχουν

και πολλά κοινά σημεία μεταξύ τους, δεδομένου ότι πρόκειται για δύο κείμενα από Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες. Ἐν τούτοις, υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις και διαφορές μεταξύ τους στο επίπεδο τῆς ἀξιολόγησης και ἀντιμετώπισης τοῦ κόσμου. Ἡ μὲν Ρωσικὴ Ἐκκλησία μὲ τὸ κείμενό της και μὲ ἄλλα σχετικὰ (π.χ. αὐτὸ γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα τοῦ 2008) ἔχει ἐπιλέξει μιὰ κριτικὴ και ἀμυντικὴ στάση ἀπέναντι στὸν σύγχρονο κόσμο, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται βασικά ὡς κίνδυνος και ἀπειλὴ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ ὑπεράσπιση τῶν «παραδοσιακῶν ἀξιών» ἀνήκει στὶς προτεραιότητες τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας σήμερα, ἐνίοτε δὲ σὲ συμμαχία και συνεργασία μὲ ἄλλες συντηρητικὲς χριστιανικὲς κινήσεις ἢ και θρησκείες (π.χ. τὸ Ἰσλάμ), κυρίως δὲ σὲ ἕνα σαφῶς ἀντιδυτικὸ πλαίσιο λόγῳ τῆς ὑποτιθέμενης παρακμῆς και διαφθορᾶς τοῦ Δυτικοῦ συστήματος ἀξιών. Τὸ νέο κείμενο τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀντιθέτως, προσπαθεῖ νὰ ἀνοίξει τὴν Ὁρθοδοξία στὸν σύγχρονο κόσμο και νὰ διαλεχθεῖ κριτικά και δημιουργικά μαζί του, χωρὶς νὰ τὸν φοβᾶται ἢ νὰ παραγνωρίζει τὶς διαφορὲς μεταξύ τους. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὶς ἀντίστοιχες ἐμπειρίες τῶν δύο Ὁρθόδοξων αὐτῶν πλαισίων ἀναφορᾶς, τὰ ὁποῖα εἶναι σαφῶς διαφορετικά. Ἡ μὲν ρωσικὴ ἐμπειρία βασίζεται στὴν ἀρνητικὴ περίοδο τοῦ σοβιετικοῦ ἀθεϊσμοῦ και ἐπομένως εἶναι φυσικὸ ἢ Ἐκκλησία αὐτὴ νὰ δείχνει στὴ μετασοβιετικὴ περίοδο μιὰ ἀμυντικὴ διάθεση και αἴσθησι ἀντιπαλότητας ἀπέναντι στὸν σύγχρονο κόσμο, ἐνίοτε δὲ και τάσεις ἀπομόνωσης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἡ ἐμπειρία τῆς Ὁρθόδοξης διασπορᾶς ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἔχει πρὸ φιλελεύθερα στοιχεῖα και χαρακτῆρα κοσμοπολιτισμοῦ και ἐπομένως δὲν φοβᾶται τὸ ἄνοιγμα στὸν κόσμο, πράγμα τὸ ὁποῖο θεωρεῖ ὡς πρέπον και ἀπολύτως ἀναγκαῖο. Τὸ θέμα ἐδῶ δὲν εἶναι ποιά πλευρὰ ἔχει δίκαιο, ἀλλὰ ὅτι παρατηροῦμε ἀποκλίνουσες ἀπόψεις ἀνάμεσα στὶς πρὸ ἰσχυρὲς Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες γιὰ τόσο σημαντικὰ θέματα. Τὸ ἴδιο φαίνεται καθαρά, ἂν συγκρίνει κανεὶς τὸ προαναφερθὲν ρωσικὸ κείμενο γιὰ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. Βεβαίως, τονίζεται συχνὰ ὅτι ἕνας πλουραλισμὸς ἀπόψεων εἶναι ἐπιθυμητὸς και ἐφικτὸς στὸ πλαίσιο μιᾶς εὐρύτερης πανορθόδοξης ἐνότητας. Ἐν τούτοις, ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἕναν ἀπλὸ πλουραλισμὸ ἀπόψεων, ἀλλὰ γιὰ ἕναν Ὁρθόδοξο κόσμο, ὁ ὁποῖος κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες συνεχίζει νὰ διαφοροποιεῖται ἐσωτερικά διαρκῶς, πολυμερῶς και πολυτρόπως, πράγμα πού δὲν εἶναι φυσικὰ ἱκανοποιητικό. Ἐξάλλου, οἱ διαφορὲς μεταξύ Κωνσταντινουπόλεως και Μόσχας παρατηροῦνται και σὲ πολλὰ ἄλλα ἐπίπεδα, ὅπως φάνηκε πρόσφατα (2018-2019) ἀπὸ τὸ Οὐκρανικὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα και τὸ ἐπακόλουθο σχίσμα μεταξύ τους. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦταν νὰ υπάρξει μεγαλύτερη σύγκλιση τῶν Ὁρθόδοξων ἀπόψεων ὥστε νὰ καταστεῖ τελικὰ δυνατὴ μιὰ ἐπίσημη πανορθόδοξη τοποθέτηση σὲ κοινωνικὰ θέματα. Ἐξάλλου, τὸ νέο κείμενο δὲν ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς προσπάθειας αὐτῆς, ἀλλὰ μόνο τὴν ἀρχὴ της, ἐνῶ ἐπιθυμεῖ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ὁδοδείκτης γιὰ περαιτέρω διορθόδοξες

συζητήσεις. Πέρα από αυτό, είναι βέβαιο ότι οι έν λόγω διαφορές και διαστάσεις παραμένουν μεγάλες και δὲν πρόκειται νὰ γεφυρωθοῦν ἄμεσα. Ἡ πανορθόδοξη λοιπὸν ἐνότητα ὄχι μόνο στὸ παρὸν θέμα, ἀλλὰ καὶ γενικότερα, ἀποτελεῖ ἀκόμη μακρινὸ στόχο καὶ σημαντικὴ πρόκληση γιὰ τὸν Ὁρθόδοξο κόσμο συνολικά.

ΕΠΙΛΕΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Elsner, Regina, «20 Jahre nach der Veröffentlichung der „Sozialkonzeption“ der Russischen Orthodoxen Kirche: Bleibende Leerstelle zwischen Moral und Politik», *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften* 61 (2020), σσ. 213-234.
- Makrides, Vasilios N., «Die soziale Verantwortung in der Sicht der Orthodoxen Kirche», στὸ: Anton Rauscher et al. (ἐπιμ.), *Handbuch der Katholischen Soziallehre*, Berlin 2008, σσ. 249-254.
- Τοῦ ἴδιου, «Why does the Orthodox Church Lack Systematic Social Teaching?», *Skepsis. A Journal for Philosophy and Interdisciplinary Research* 23 (2013), σσ. 281-312.
- Τοῦ ἴδιου, «Zwischen Tradition und Erneuerung. Das Panorthodoxe Konzil 2016 angesichts der modernen Welt», *Catholica. Vierteljahresschrift für ökumenische Forschung* 71 (2017), σσ. 18-32.
- Τοῦ ἴδιου, «Orthodox Christianity and Modern Human Rights: Theorising their Nexus and Addressing Orthodox Specificities», στὸ: Giuseppe Giordan / Siniša Zrinščak (ἐπιμ.), *Global Eastern Orthodoxy: Politics, Religion, and Human Rights*, Cham, Switzerland 2020, σσ. 13-39.
- Τοῦ ἴδιου, «Le nouveau document social de l'Église orthodoxe. Son orientation, son élaboration, son contexte et son importance», *Istina* 65 (2020), σσ. 387-413.
- Τοῦ ἴδιου, «Secularity and Christianity: Comparing Orthodox with Western Perspectives», *The Greek Orthodox Theological Review* 63 (2018 [2021]) 49-107.
- Makrides, Vasilios N. / Sebastian Rimestad (ἐπιμ.), *The Pan-Orthodox Council of 2016 – A New Era for the Orthodox Church? Interdisciplinary Perspectives* (Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 19), Berlin 2021.
- Schon, Dietmar, *Berufen zur Verwandlung der Welt. Die Orthodoxe Kirche in sozialer und ethischer Verantwortung*, Regensburg 2021.

